

NECROLOGIES

LUIS GARCÍA BALLESTER
(1936-2000)

In memoriam

La desaparició, ara fa tres anys, de Luis García Ballester en plena maduresa intel·lectual constituí un graó més en l'ocàs d'una generació excepcional que, a banda i banda de l'Atlàntic, ha estat vital per als estudis d'història de la ciència; una generació que, amb les condicions que en el món de la recerca afrontem actualment, en particular a l'àmbit de les humanitats, hem de qualificar d'irrepetible.

Luis García Ballester nasqué al barri del Cabanyal de la ciutat de València poc abans de l'inici de la Guerra Civil (14 de febrer de 1936). Estudià medicina a la Universitat de València, però, atret pels aspectes històrics de la pròpia professió, es doctorà amb una tesi d'història de la medicina dirigida per José M.ª López Piñero (1968), i ja mai no exercí. Després d'uns anys de docència a Múrcia, fou professor agregat d'història de la medicina a la universitat valenciana (1971) i, el mateix any, a la de Granada, on obtingué la càtedra (1976), que tot seguit (1982) ocupà a Santander. Com a professor d'investigació del CSIC (1987), fundà el departament d'Història de la Ciència de la Institució Milà i Fontanals, a Barcelona. Motivacions personals el conduïren novament a ocupar la càtedra de Santander (1996), on la mort anà a trobar-lo a la seva casa de Puente Arce (10 d'octubre de 2000). Aquest periple vital i professional es complementà amb estades en alguns dels més prestigiosos centres acadèmics d'Europa i d'Amèrica del Nord. Luis García Ballester fou autor d'una extensa i valorada obra de recerca, malauradament encara avui més coneguda Pirineus enllà.

Amb aquestes pàgines, *ER* compleix amb un deute obligat envers un investigador infatigable, l'obra del qual té sovint un gran interès per a la disciplina. A continuació, en destacaré algunes de les línies de recerca i posaré l'èmfasi en les seves aportacions, directes o indirectes, als estudis romànics.

L'obra de Galè, destinada a tenir una tan prolongada i profunda influència en la història de la medicina amb l'anomenat galenisme, protagonitzà molts dels seus primers estudis, entre els quals la mateixa tesi doctoral i la síntesi *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo* (García Ballester, 1972). Uns estudis als quals aplicà una perspectiva i una metodologia superadores de l'internalisme que encara llastava la història intel·lectual i que presidiren totes les seves recerques. Malgrat emprendre noves línies de recerca que ja no estarien centrades en l'Antiguitat, no abandonà mai els estudis sobre Galè, als quals dedicà un gran nombre d'articles especialitzats (els més valuosos a García Ballester, 2002; una valoració de conjunt a Nutton, 2001).

Si la fonamental obra de Galè sempre va atraure'l, la d'Arnau de Vilanova, la gran figura mèdica que els Països Catalans —i, més en concret, la seva València natal— donaren a l'Eu-

ropa llatina medieval, fou motiu d'iniciatives de més abast. Calia corregir l'abandonament que havia patit l'Arnau metge, una peça cabdal del galenisme medieval llatí, enfront d'altres facetes reals o espúries del personatge, i fer-ho de la millor manera, amb edicions rigoroses sistemàtiques de la seva obra mèdica acompanyades d'estudis pensats per analitzar i posar al dia cadascun dels aspectes que els tractats arnaldians exposaven. Més encara: calia fer-ho des del país, però amb perspectiva i ambició internacionals, confiant els estudis i les edicions als professionals més capacitats d'arreu del món. El resultat fou la posada en marxa, l'any 1975, d'un projecte que fou la nineta dels seus ulls durant tota la vida i que es guanyà un altíssim prestigi, les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*, la codirecció del qual cedí a Juan A. Paniagua i a Michael R. McVaugh, potser els investigadors que més i millor treballaven sobre l'obra mèdica arnaldiana (*AVOMO*). Amb una direcció itinerant, com ho fou en aquests anys la seva mateixa carrera, entre Granada, Santander i Barcelona, pocs saben fins a quin punt les *AVOMO* constituïen una obra personal, possible gràcies a l'empenta, la constància i l'obstinació de Luis. Una obra la continuïtat de la qual és avui assegurada mercès al suport dels seus darrers editors i patrocinadors, la Universitat de Barcelona i la Fundació Noguera (Arrizabala, 2001).

La història intel·lectual havia de trobar-se necessàriament amb la història social, i així enriquir-se l'una a l'altra. Era el signe d'un temps de renovació en els estudis històrics, que ell, tot i no tenir formació inicial d'historiador, assimilà plenament i sempre lluità per traslladar a una història de la medicina que malvia entre la descontextualització i l'aïllament. Fou així que l'estudi d'Arnau de Vilanova portà a l'estudi de la medicina als territoris que conformaren la Corona d'Aragó durant els segles XIII i XIV, el període crucial per a la difusió d'un nou «sistema mèdic» basat en el galenisme i en la igualment nova institució universitària. Així com el plantejament del «projecte Arnau» havia estat rigorós, aquest també ho havia de ser: calia recórrer a les fonts, a totes les fonts. Això volia dir, ni més ni menys, que el disseny d'un pla de recerca sistemàtica en tots els arxius històrics de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i Aragó. Era evident que la metodologia, considerada necessària per tal de garantir aportacions valuoses i realment noves, superava les possibilitats d'una sola persona. Fou així que la coincidència d'interessos uní Luis i Michael R. McVaugh en un projecte que esdevingué comú, soldat per una llarga amistat. Els nous vents que, en la promoció de la recerca, bufaren a l'Estat Espanyol durant la dècada de 1980 forniren un cabal de joves investigadors —historiadors, per expressa voluntat seva— que ajudaren a avançar el projecte i entre els quals em compto jo mateix (entre molts dels resultats d'aquest projecte, vegeu la síntesi García Ballester, 1988, i la monografia García Ballester / McVaugh / Rubio Vela, 1989; cal sumar-hi molts dels articles reunits a García Ballester, 2001b, i el mateix llibre de McVaugh, 1993, entre d'altres treballs d'aquest darrer; l'últim dels doctorands dirigits per Luis aviat publicarà la seva excel·lent tesi: Ferragud, 2002).

Estretament vinculada a aquesta última línia de recerca, la medicina de les minories religioses i culturals actives al context ibèric medieval i modern —mudèjars/moriscos i jueus— fou un altre dels temes que més interessaren García Ballester, ja des dels primers anys, quan li dedicà dos llibres successius amb aportacions que encara són vigents (García Ballester, 1976, i García Ballester, 1977). Posteriorment, insistí en un seguit d'articles importants en la recepció i pervivència del galenisme en aquelles minories, i en la delicada qüestió de les seves relacions amb la medicina escolàstica cristiana (una selecció d'articles a García Ballester, 2001b; una valoració de conjunt a Barkai, 2001).

Arran dels seus estudis d'història de la medicina als diferents territoris que conformaren la Corona d'Aragó, molt en particular la seva València natal, Luis García Ballester s'adonà aviat de l'importància de l'ús de la llengua vulgar —en aquest cas, el català— com a «instru-

ment de comunicació científica i tècnica», en l'expressió que li agradava emprar. És un aspecte en el qual no deixà d'insistir en llibres i articles des de mitjan dècada dels setanta. En aquest context s'inscriu l'edició d'una de les traduccions catalanes de l'*Epistola de avibus nobilibus*, text molt destacat de la falconeria en català, que publicà en aquelles mateixes dates (García Ballester, 1975). Aquesta edició, tot i que actualment necessitada de revisió, en particular pel que fa a la contextualització del text, marca una fita tan destacada com a vegades poc tinguda en compte per alguns autors recents en els estudis sobre la falconeria catalana medieval (es desconeix a Lupis / Panunzio, 1987; aquest gènere està sent estudiat per Querol, en preparació, treball del qual forma part Querol, 2003).

Més valuosa encara fou la seva tasca d'estímul d'altres edicions i estudis del patrimoni científic en vulgar, una tasca no únicament exercida en l'àmbit del català i de la qual vull destacar alguns exponents. En primer lloc, l'edició de la traducció catalana, elaborada pel cirurgià mallorquí Guillem Corretger, de la *Chirurgia* de Teodor Borgognoni (ca. 1302-1304). Aquesta traducció, que constitueix el text mèdic escrit en català més antic que conservem, tingué una gran importància en el procés de difusió del galenisme als Països Catalans. Conscient d'aquest fet, insistí sempre, a la seva engrescadora manera, perquè s'acomplís aquell objectiu. Un primer i valuós resultat fou el treball de Toni Contreras codirigit per ell (Contreras, 1986), que malauradament no tingué la continuïtat desitjada. Atret per l'estudi del patrimoni historicomèdic que circulà en català i, en particular, la pràctica quirúrgica durant els últims segles medievals, jo mateix vaig ser instat a emprendre l'edició d'aquest tractat, que actualment tinc en preparació (vegeu per ara Cifuentes, 1999, i Cifuentes, 2000; aquesta edició formarà part de la col·lecció Els Nostres Clàssics). L'estudi i edició de la *Tròtula* catalana de Joan de Fulgines (ca. 1366-1375) fou l'encàrrec que en rebé Montserrat Cabré, interessada pel complex món de la medicina de les dones medieval, l'aportació de la qual veurà la llum aviat (Cabré, 1994, i Cabré, 2000; l'edició també apareixerà a Els Nostres Clàssics). Jo mateix vaig trobar el seu suport entusiasta en un projecte personal —l'estudi del vigorós procés de vernacularització de la ciència i de la tècnica en català a finals de l'Edat Mitjana, que necessàriament havia de partir de la catalogació prèvia exhaustiva dels materials conservats— el qual, si bé en un primer moment semblava excessiu, ha començat a donar resultats importants (Cifuentes, 2002). Aquesta base permetrà no únicament emprendre edicions rigoroses d'aquesta part del nostre patrimoni que sovint ha estat abandonada com a terra de ningú entre la filologia i la història de la ciència —en la línia del *Corpus Medicorum Catalanorum* que Luis anhelava—, sinó començar a pensar en una eina necessària: un diccionari històric del català científic medieval.

Però Luis García Ballester no centrà els seus interessos intel·lectuals únicament a l'àmbit catalanoaragonès. El regne medieval de Castella fou un altre poderós pol d'atracció per a ell, convençut com estava dels estrets vincles que unien els diferents regnes ibèrics. La penetració del galenisme en terres castellanès, el feble desenvolupament de la institució universitària, la forta interacció de les anomenades tres cultures, tot en un marc d'una aparent manca dramàtica de fonts històriques i d'acusats buits en la recerca, constituïen reptes difícils de resistir, més encara des de la càtedra d'història de la medicina de Santander (1982-1987 i 1996-2000). Lliurat a la coordinació d'una magna obra de síntesi sobre la història de la ciència i de la tècnica a l'antiga Corona de Castella, que en realitat va haver de bastir-se sobre un gran nombre de recerques originals que en bona mesura ell estimulà (els vols. 1 i 2 de García Ballester / López Piñero / Peset Reig, 2002), engrescà Betsabé Caunedo i Ricardo Córdoba per a emprendre l'edició crítica d'un autèntic tresor del patrimoni científic medieval castellà: el tractat d'aritmètica comercial i d'assaig de moneda que Guy Beaujouan ja havia fet notar, trenta anys enrere, al ric fons manuscrit de la col·legiata de San Isidoro de Lleó (Caunedo / Córdoba, 2000).

Les esmentades no foren les úniques contribucions de Luis García Ballester a la història de la ciència a la Castella medieval. Publicat pòstumament, *La búsqueda de la salud* (García Ballester, 2001a) constitueix una sàvia síntesi de recerques personals anteriors i d'altres d'originals, efectuades en els últims anys arreu del territori castellà. Aquest esplèndid llibre no únicament afronta amb èxit aquells reptes sinó que ofereix un deversall de dades de gran interès per als estudis romànics. La contextualització històrica del sorprenent patrimoni mèdic medieval en castellà, tot subratllant el decisiu paper de la minoria jueva, és una de les aportacions importants de l'obra que caldrà tenir ben en compte en futurs estudis.

Els qui n'hem estat deixebles, col·legues i/o amics mai no podrem oblidar els seus ensenyaments, les seves energies aparentment inesgotables, la seva seductora personalitat. Per a tots resta la seva valuosa herència intel·lectual.

Lluís CIFUENTES I COMAMALA
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA CITADA

- Arrizabalaga 2001 ARRIZABALAGA, Jon (ed.) (2001): *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (1975-2000): 25 anys d'un projecte internacional*. Barcelona: Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica, filial de l'IEC (Col·loquis d'Història de la Ciència i de la Tècnica, 3).
- AVOMO GARCÍA BALLESTER, Luis / PANIAGUA, Juan A. / McVAUGH, Michael R. (ed.) (1975-): *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Granada-Barcelona, Universitat de Barcelona. [9 vols. publicats (dos dels quals dobles) d'una vintena de previstos].
- Barkai 2001 BARKAI, Ron (2001): «Luis García Ballester y la medicina de las minorías en España». *Dynamis*. Vol. 21, p. 471-78.
- Cabré 1994 CABRÉ PAIRET, Montserrat (1994): *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina: els tractats De ornatu i De decorationibus mulierum atribuïts a Arnau de Vilanova, Tròtula de mestre Joan, i Flos del tresor de beutat atribuït a Manuel Dieç de Calatayud*. Tesi doctoral de la Universitat de Barcelona. [Ed. microfotogràfica: Universitat de Barcelona, 1995].
- Cabré 2000 CABRÉ PAIRET, Montserrat (2000): «From a master to a laywoman: a feminine manual of self-help». *Dynamis*. Vol. 20, p. 371-393.
- Caunedo / Córdoba, 2000 CAUNEDO DEL POTRO, Betsabé / CÓRDOBA DE LA LLAVE, Ricardo (ed.), *El arte del algarismo: un libro castellano de aritmética comercial y de ensayo de moneda del siglo XIV (ms. 46 de la Real Colegiata de San Isidoro de León)*. Estudio, edición, glosario e índices. Valladolid: Junta de Castilla y León.
- Cifuentes 1999 CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (1999): «Vernacularization as an intellectual and social bridge: the Catalan translations of Teodorico's 'Chirurgia' and of Arnau de Vilanova's 'Regimen sanitatis'». *Early Science and Medicine*. Vol. 4, p. 127-148.
- Cifuentes 2000 CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2000): «Fragments d'un ms. en català de la 'Chirurgia' de Teodoric reaprofitats en relligadures del Cinc-cents». *Arxiu de Textos Catalans Antics*. Vol. 19, p. 561-185.
- Cifuentes 2002 CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2002): *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona / Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3).
- Contreras 1986 CONTRERAS MAS, Antonio (1986): *La difusión medieval de la 'Cirurgia' de*

- Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306). Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v.* Tesi de llicenciatura inèdita de la Universidad de Cantabria, Santander.
- Ferragud 2002 FERRAGUD DOMINGO, Carmel (2002): *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, apotecaris, barbers i menescals) a la Corona d'Aragó després de la Pesta Negra (1350-1410) activitat econòmica, política i social.* Tesi doctoral de la Universitat de València. [Dir. per Jon Arrizabalaga (en substitució de Luis García Ballester) i Ferran García-Oliver].
- García Ballester 1972 GARCÍA BALESTER, Luis (1972): *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo (c. 130-c. 200 d. C.)*. Madrid: Guadarrama. [Actualitzat a: ANDRÉS, Salud / GARCÍA BALLESTER, Luis (1997): *Galeno, Sobre la localización de las enfermedades (De locis affectis)*, trad. castellana de Salud Andrés; estudio introductorio de Luis García Ballester. Madrid: Gredos].
- García Ballester 1975 GARCÍA BALESTER, Luis (1975): «The 'Epistola Aquilae Symachi et Theodotionis ad Ptolomeum regem Aegypti de avibus nobilibus' and its XIVth century catalan version», *Episteme*, 9 (1975), 253-269.
- García Ballester 1976 GARCÍA BALESTER, Luis (1976): *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*. Vol. I (*La medicina musulmana y morisca*), Madrid: Akal.
- García Ballester 1977 GARCÍA BALESTER, Luis (1977): *Medicina, ciencia y minorías marginadas: los moriscos*. Granada: Universidad de Granada. [2a ed. ampliada: *Los moriscos y la medicina: un capítulo de la medicina y la ciencia marginadas en la España del siglo XVI*. Barcelona: Labor, 1984].
- García Ballester 1988 GARCÍA BALESTER, Luis (1988): *La medicina a la València medieval: medicina i societat en un país medieval mediterrani*. València: Ed. Alfons el Magnànim-IVEI. [Trad. esp. a: *Estudios sobre la profesión médica en la sociedad valenciana (1329-1898)*. València: Universitat de València, 1998].
- García Ballester 2001a GARCÍA BALESTER, Luis (2001): *La búsqueda de la salud: sanadores y enfermos en la España medieval*. Barcelona: Península.
- García Ballester 2001b GARCÍA BALESTER, Luis (2001): *Medicine in a multicultural society: Christian, Jewish and Muslim practitioners in the Spanish kingdoms, 1222-1610*. Aldershot: Ashgate (Variorum Collected Studies Series: CS702).
- García Ballester 2002 GARCÍA BALESTER, Luis (2002): *Galen and Galenism: theory and medical practice from the Antiquity to the European Renaissance*. Aldershot: Ashgate (Variorum Collected Studies Series: CS710). [Inclou una bibliografia completa de Luis García Ballester].
- García Ballester / López Piñero / Peset Reig 2002 GARCÍA BALLESTER, Luis / LÓPEZ PIÑERO, José M^a / PESET REIG, José L. (ed.) (2002): *Historia de la ciencia y de la técnica en la Corona de Castilla*. Valladolid: Junta de Castilla y León. 4 vol.
- García Ballester / McVaugh / Rubio Vela 1989 GARCÍA BALLESTER, Luis / McVAUGH, Michael R. / RUBIO VELA, Agustín (1989): *Medical licensing and learning in fourteenth-century Valencia*. Filadèlfia: The American Philosophical Society (Transactions of the American Philosophical Society, n° 79, part 6). [Reimpr. a García Ballester 2001b, III].
- Lupis / Panunzio 1987 LUPIS, Antonio / PANUNZIO, Saverio (1987): «'La pístola a Tolomeu emperador d'Egipte' en la tradició venatòria medieval romànica i l'estructura epistolar del gènere venatori». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. 15 (Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit, 7), p. 13-53.

- McVaugh 1993 McVAUGH, Michael R. (1993): *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nutton 2001 NUTTON, Vivian (2001): «Luis García Ballester and Galen». *Dynamis*. Vol. 21, p. 457-64.
- Querol, en prep. QUEROL SAN ABDON, Jordi (en prep.): *L'art de la falconeria a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana: edició i estudi dels tractats escrits en català*. Tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, en preparació. [Dir. per Martí Pumarola i Lluís Cifuentes].
- Querol, 2003 QUEROL SAN ABDON, Jordi (2003): *Materials per a un diccionari històric del català científic medieval: el vocabulari tècnic de l'art de la falconeria*. Treball de recerca del Programa de doctorat de la Facultat de Veterinària, Universitat Autònoma de Barcelona.